DUN KARM BHALA PROŻATUR

Ta' G. Portelli

Dun Karm, il-poeta, huwa magħruf biżżejjed; imma Dun Karm ma kienx poeta biss. Kien saċerdot, surmast, lessikografu u kien ukoll prożatur.

Fl-1925 l-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti ħarġet l-ewwel għadd ta' qari tagħha, *Il-Malti.* Fih kitbu l-aħjar nies tal-Malti, u Dun Karm kien minn ta' l-ewwel. Dritt wara l-ewwel editorjal ta' Ġuże Muscat Azzopardi, insibu 'l Dun Karm mhux b'xi poeżija bħal ma wieħed kien jistenna, imma b'biċċa proża msejħa *Is-Sengħa tal-Kitba.* Din kienet l-ewwel minn sensiela ta' kitbiet fuq l-istess suġġett f'*Il-Malti* sa Diċembru 1927. F'Awwissu ta' l-istess sena miet Ġuże Muscat Azzopardi, l-ewwel president tal-Għaqda u editur ta' *Il-Malti.* Floku daħal Dun Karm u baqa' sa l-1940. Għalhekk fi *Il-Malti,* barra xi poeżija li dejjem kienet iżżejjen il-ħarġa tal-Għaqda, konna nsibu l-editorjal li bħal poeżija huwa mera ċara ta' dak li kien jaħseb u jħoss Dun Karm. Fl-1934 Dun Karm qaleb għall-Malti mit-Taljan *Inez u Emilja,* rumanz ta' D. Caprile. Minn żmien għal żmien Dun Karm kien idaħħal ukoll f'*Il-Malti* xi artiklu barra l-editorjal. Hekk per eżempju fil-ħarġa ta' Ġunju 1933 tana wieħed fuq dizzjunarju tas-Sinonmi Maltin li hu kien wera l-ħtieġa tiegħu fl-editorjal tal-ħarġa ta' qabel. F'Settembru tal-'35 insibu: "Taħdita żgħira fuq is-Sunett".

Dan ix-xogħol Dun Karm kitbu kollu bħala kitba letterarja, u bħal ma kien jagħmel fil-poeżija, ma kienx iħalli biċċa xogħol toħroġ minn taħt idejh jekk ma jkunx reġa' qraha, flieha sewwa u forsi ikkoreġieha bosta drabi. Dun Karm kien jagħmel divrenzja kbira bejn dak li jikteb bħala kitba letterarja u dak li jservi biss biex jinqeda bih hu. Hekk, per eżempju, skond Ġużè Cardona, l-ewwel bijografu ta' Dun Karm, ma nistgħux indaħħlu bħala proża letterarja ta' Dun Karm l-ittri personali li kiteb bħal ma sar fil-każ ta' Cicerun jew ta' Elizabeth Barrett Browning. Is-96 ittra ta' Dun Karm li Carmena Micallef Buhagiar qed iżżomm b'għożża kbira fihom siwi kbir għat-tagħrif li jagħtu fuq Dun Karm, imma ftit li xejn għall-preġju letterarju. Taħt din il-kategorija taqa' wkoll il-kitba waħdanija li qatt dehret fuq isem Dun Karm f'*Leħen il-Malti.* Fil-ħarġa ta' Lulju-Settembru 1947 Dun Karm jirrakkonta kif sar l-*Innu Malti*; imma għalkemm, bħall-ittri, dil-kitba tagħti ħjiel ta' siwi storiku, l-impressjoni li jieħu l-qarrej hija li xi student żgħażugħ mar sab lil Dun Karm, li dak inhar kien dieħel fis-77 sena, għamillu intervista u niżżel dak li ħareġ minn fomm ix-xwejjaħ.

Inez u Emilja hu l-itwal biċċa xogħol ta' proża ta' Dun Karm. Dan hu traduzzjoni ta' rakkont Taljan – storja ħafifa ta' żewġ tfajliet li jiltaqgħu f'kulleġġ, jinħabbu bejniethom bħall-aħwa u bit-tjubija tagħhom jirbħu t-tiġrib kollu tal-ħajja; fl-aħħar irattbu l-qalb u jreġġgħu għall-paċi żewġ qraba li kienu ħalfu li jivvendikaw ruħhom minn xulxin. L-istil tal-Malti f'*Inez u Emilja* hu mexxej ħafna. Naraw kemm toħroġ naturali mill-pinna ta' Dun Karm din il-biċċa:

"Ix-xwejħa ħabiba tas-sinjura Ġannina ma kellhiex ħsieb ieħor fid-dinja għajr li żżomm ruħha qawwija u sħiħa; u, biex iżżomm f'saħħitha kienet toqgħod nofs is-sena fis-sodda u n-nofs l-ieħor tas-sena ma' ġenb is-sodda tixrob u tibla' issa duwa issa oħra skond ma kienet tidhrilha l-aħjar biex tbiegħed minnha l-ħafna mard li kien jista' jirkibha. Biex ngħidu kollox fil-qasir, din l-imbierka ta' Sinjura Ewlalja kienet tħobb iġġarrab il-għawġ id-dwejjaq u t-tfixkil kollu ta' marda bla tmiem biex iżżomm ruħha dejjem f'saħħitha". (p. 46)

Jidher ukoll li Dun Karm qagħad attent li juża l-kelma safja Maltija sa kemm dan ma jgħarraqx il-ħlewwa tar-rakkont jew inaqqas il-qawwa tal-messaġġ tal-kittieb.

Dun Karm iddedika dan il-ktieb "lix-xbejbiet Maltin biex mill-imġieba ta' Inez u Emilja, żewġ anġli ta' tjieba, jitgħallmu l-imħabba safja, il-kelma għaqlija, is-sedqa wis-sliem fi djarhom". Għalhekk għal Dun Karm l-aktar ta' siwi kien il-messaġġ tal-ġrajja. Iżda billi Dun Karm ħaddem tajjeb ilsien pajjiżna, il-ktieb jiswa ħafna wkoll biex iħarreġ iż-żgħażagħ fil-kitba Maltija.

Min jaqleb kitbet ħaddieħor ma jistax juri l-idejat oriġinali tiegħu, lanqas immaġinazzjoni u sensibbiltà. Jista' juri biss jekk għandux is-sengħa tal-kitba, jekk jafx iħaddem ir-regoli ta' dak l-ilsien fi proża li tfisser l-istess ħsebijiet ta' l-awtur u fl-istess ħin togħġob il-widna a tagħti gost lil min jaqra b'ilsien ieħor daqs lil min jaqra l-oriġinal. Kull min qara *Inez u Emilja* jaqbel li l-Malti ta' Dun Karm ma għamilx għajb lill-oriġinal ta' Caprile. Nieħdu xi ħjiel tal-qawwiet tal-Malti ta' Dun Karm minn din id-deskrizzjoni:

"Bosta drabi, fil-għaxija meta ninġabar f'kamarti u kollox jiskot ma' dwari u ma jasalx f'widnejja ħlief id-daqq ta' l-arloġġi fil-bogħod, donnu jiġi x'ikaxkarli ħsiebi lejn l-imgħoddi u nisthajjel nisma' darb'oħra l-ħamba tan-nies li kienu qamu xewwexija, id-damdim tat-tnabar li jsejħu għat-taqbida, il-ġiri taż-żwiemel u l-ħsejjes maħnuqa tal-karrijiet imgħobbija bil-kanuni, l-ordnijiet maħtufa tal-fizzjali, imbagħad għajjat iżjed qawwi, twerżiq, ċekċik ta' xkubetti ... u f'daqqa waħda sikta bħal ta' qabar". (p. 17)

Min jifli bil-lenti l-proża ta' *Inez u Emilja* jsib xi żball ta' l-ortografija, xi kelma ma tantx użata, imma r-rakkont ta' D. Caprile miġjub fil-Malti baqa', kif kiteb Dun Karm fid-daħla, "igħaxxaq, ibikki u jgħallem".

Niġu issa għal dak li kiteb Dun Karm fil-folju *Il-Malti*. Hawn wieħed jista' jagħti ġudizzju iktar bil-ħaqq fuq il-proża ta' Dun Karm. Hawn Dun Karm kellu l-libertà kollha, ma kienx marbut mal-ħsieb ta' ħaddieħor bħal f'*Inez u Emilja*; il-ħsieb, il-forma, t-tixbih u s-sengħa tal-kitba kienu kollha tiegħu. U bħala editur ta' *Il-Malti* ma kellu 'l ħadd li jqassarlu u jmisslu kitbietu.

F'Dun Karm il-prożatur ta' *Il-Malti* nara tliet aspetti: l-ewwel Dun Karm il-President tal-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti li jiġġieled għad-drittijiet ta' lsien art twelidu; it-tieni Dun Karm, is-surmast li jgħallem lil ħutu Maltin jgħożżu u jkattru l-letteratura Maltija; it-tielet Dun Karm il-poeta li kultant donnu tant ikun iħoss dak li jkun jikteb li jidhirlu li dak il-ħsieb jixraqlu jitla' għall-livell ta' poeżija. F'kull kitba ta' proża ta' Dun Karm għandek tara t-tliet aspetti, imma mhux kollha jidhru ċari f'daqqa. Hafna drabi jibda proża qisu qed ikellmek, jispjega u jargumenta u fl-aħħar ikun irid jiġbor dak li jkun kiteb u jagħti d-daqqa ta' martell tal-aħħar b'żewġ sentenzi li jixirqu lill-aħħar żewġ versi ta' sunett Shakes-perjan.

L-ewwel aspett jidher ċar ħafna f'editorjali bħal meta f'Marzu 1930 l-editur jiddefendi l-poeżija Maltija fl-iskejjel u jfiehem li hija aħjar minn kull waħda oħra u jitlob li tidħol iżjed fis-sistema tat-tagħlim. "Il-Poeżija" kiteb Dun Karm "hija l-isbaħ waħda fost l-arti jew snajja' tal-ġmiel"; u jkompli b'doża poetika "Il-poeżija tirbaħ bil-ġmiel, trabbi bil-ħlewwa". F'Settembru, bil-ħlewwa u s-sempliċità tas-soltu, jiddefendi u jgħallem: "Habib, qatt ħarist bir-reqqa biex tara jekk dak id-*w* dak il-*g* dik iċ-*ċ* bit-tikka humiex tassew itqal mill-ittri l-oħra li tista' tqiegħed flokhom? Qatt ħsibt u għarrixt b'qalbek f'idejk jekk iż-żmien li wieħed iqiegħed fit-tagħlim tal-lsien ta' pajjiżu hux tassew żmien mitluf?"

S'issa proża pura, imma meta toħroġ l-argument jerġa' jinnamra kemm kemm mill-element poetiku:

"Naħseb li le għaliex kieku inti għaraft xi ftit il-lsien li bih titkellem fit-tifsir u fil-bini tal-kliem fin-nisġa tal-għidud, fil-qawwa u fil-ħlewwa li għandu fir-radd tal-ħsieb u tal-qalb, qatt ma kont tgħajjar hekk iebes il-lsien li rdajt ma' ħalib ommok".

Il-ħsieb u r-ritmu tal-frażi jġibulek quddiem għajnejk il-poeżija tiegħu *Għaliex!* jew *Il-Kelma Maltija* ta' Cuschieri.

Insibu wkoll żewġ editorjali wara xulxin: *Inħobbu l-Ilsien Malti*. Ta' l-ewwel iddedikah lil dawk li diġa' jħobbuh u tahom lezzjoni ta' surmast

tajjeb li kien kif għandhom iħaddmuh, isaffuh, jagħnuh u jorqmuh. Hu jispjega kif isir dan u jasal biex juża l-ittri *a*, *b*, *c*, *d* biex jagħżel il-punti tiegħu. Hawn il-kittieb aktarx naqqas il-preġju letterarju biex ifiehem aħjar. L-editorjal ta' wara ddedikah "lil dawk li ma jħobbuhx" u reġa' deher l-aspett tad-difensur tal-Malti. Jidher ukoll ċar f'Marzu tal-'35 meta kiteb:

"Santu Wistin Gans kien jaf il-Puniku li flimkien mal-Latin kien il-lsien ta' tfulitu; u kliem Puniku jinsab 'l hawn u 'l hinn imxerred fil-kitba tiegħu. U darba li xi ħadd qabad jiddieħek b'xi kliem u xi għidud tal-pajżani tiegħu, hu qam fuq qaddu jiddefendi l-ilsien ta' missirijietu u qal illi "Wieħed Afrikan li jitkellem ma' Afrikani ma għandux jistħi mill-ilsien tiegħu bħal ma m'għandux jistħi mill-art li fiha twieled".

L-aspett didattiku ta' Dun Karm jidher ċar fil-biċċa l-kbira ta' l-editorjali u fl-artikli kollha. L-isem tagħhom juri biżżejjed x'kien il-ħsieb ta' l-awtur: *Niktbu bir-Reqqa*, *Dizzjunarju tas-Sinonmi Maltin*, *Jonqos Ktieb Ieħor* – fejn igħid kif għandek tikteb l-ittri u jittama li joħroġ ktieb fuq hekk – *Poeżija Tagħna* – studju kritiku letterarju ta' *Katrin ta' L-Imdina* – *Is-Sunett*, *Iż-Żmien u s-Sabar fil-Kitba Maltija*, *X'Inhi Letteratura*, *Għal-fejn Tiswa*, *Il-Ħsieb u l-Kelma* u l-itwal biċċa xogħol, *Is-Sengħa tal-Kitba*. L-istil hu dejjem sempliċi, ċar u mexxej kif jidher f'dawn il-paragrafi minn kitbiet diversi:

"Ara, jekk trid tqajjem fil-bniedem il-ħajra ta' ħaġa u tħeġġeġ fih il-qawwa tar-rieda biex jaqlagħha, ċaħħdu minn dik il-ħaġa. Dan minn awl id-dinja. Għid lit-tifel li ma għandux ħila jarfa' ġebla mill-art għaliex tqila, u tarah jintafa' b'saħħtu kollha u b'qalbu kollha biex jurik li jista' jerfagħha" (Is-Sunett, settembru 1935).

"Niftakru mela: mhux min jikteb l-aktar iżda min jikteb l-aħjar, u biex wieħed jikteb l-aħjar irid iż-żmien – żmien ta' ħsieb, ta' qies, ta' fili ta' kull ma jiġri madwarna – u s-sabar fit-tiswija, fir-rqim ta' dak li fil-ħeġġa tal-kitba jista' joħorġilna mill-pinna. Iż-żmien u s-sabar fil-kitba huma bħall-ilma u l-ħalib fis-siġar: huma biss iġibu l-ward sabiħ u l-frott bnin tal-letteratura". (Edit. Marzu 1938)

Issa l-proża, bħal poeżija, għandha r-regoli tagħha. Għalhekk qabel ma wieħed jagħti ġudizzju fuq Dun Karm bħala prożatur jixraq li wieħed ikollu ċar quddiem għajnejh x'inhi proża tajba. Sir Maurice Bowra jikteb hekk fuq il-letteratura Griega li tinkludi l-proża ta' Demostene u Tusidide

Greek literature achieves its special distinction by omitting everything that is not essential to the plan of the whole and securing its effect by the power given to each part in its place. The Greeks had a sure instinct for what was really significant and they omitted everything else. (Greek

Literature p. 13)

Cicerun, prożatur ċelebri, kien jammira fl-oħrajn il-qawwa tal-għażla u t-tqegħid tal-kliem u kien jirsisti għad-dekor fil-kitba. Kien isostni li proża tajba tingħaraf minn ritmu tajjeb, u aktar ma l-arti tar-ritmu tkun moħbija akbar ikun l-effett. Imma Cicerun kiteb aktarx biex jinstema'. Ġulju Cesare li kiteb biex jinqara u baqa' wkoll magħruf għall-proża tiegħu, ingħażel mill-oħrajn billi kien jaf l-ilsien tajjeb, użah pur u żamm id-dekor fil-kitba. (Ara Laidlow)

Ezra Pound igħid: "*Incompetence will show in the use of too many words*" u jżid "*one definition of beauty is aptness to purpose*" (ABC of Reading).

Ġużè Aquilina fil-*Polz ta' Malta* jikteb li proża toħroġ tajba minn għaqda ta' erba' elementi: immaġinazzjoni qawwija, sengħa tal-kelma, sensibbiltà u idejat u ntwizzjonijiet mhux ordinarji. (Il-Kitba tal-Proża)

Dun Karm ukoll jagħtina d-definizzjoni tiegħu tal-proża. Hekk jikteb fis-*Sengħa tal-Kitba:*

"Wieħed jinqeda bil-proża biex ifisser dak li għandu f'moħħu, bil-poeżija biex iħenni ... fil-proża issib kollox wati; min jaqra l-proża qisu qiegħed jisma' lil min jitħadded, biżżejjed jisimgħu biex jifhmu ... iżda le ma jista' jkun hemm proża li fiha ma tidħolx xi ftit poeżija".

Il-kitba għal Dun Karm għandha l-qalba u l-qoxra. Kitba b'qalbha tajba toħroġ minn wieħed li kellu tħejjija tajba tal-moħħ, tal-qalb u tal-fantasija. Il-qoxra sabiħa jew kerha tal-kitba tiġi mit-tagħrif tajjeb jew ħażin ta' l-ilsien li juża l-awtur u ta' l-awturi li wżawh qablu.

Minn dan kollu nisiltu li proża tajba trid turi: (i) sensibbiltà, immaġinazzjoni u idejat mhux komuni (ii) għarfa tal-lsien, kliem u grammatika u (iii) sengħa li tgħaqqad dawn it-tnejn fi stil u ritmu li jogħġob il-widna u ma jgħajjix il-moħħ biex jgħaddi l-messaġġ lill-qarrej.

Issa naraw kemm Dun Karm għandu minn dawn l-elementi fil-proża tiegħu.

Ma jistax jonqos li Dun Karm kellu sensibbiltà u immaġinazzjoni kbira. Dawn kienu meħtieġa biex laħaq il-livell li laħaq fil-poeżija u daħħalhom ukoll kull meta kiteb proża. Biżżejjed wieħed jaqra l-editorjal: "*Poeta titwieled, ma ssirx*", biex jagħraf l-immaġinazzjoni tiegħu. Hawn iqabbel lil min ma twelidx poeta u jrid jikteb il-versi ma' tifel li tela' fuq il-bejt għax ħaseb li jista' jilħaq il-kwiekeb. Dun Karm jibni din il-kitba fuq dan ix-xebh u teżi aktarx diffiċli: joħrogħha tant sempliċi u ħelwa. Eżempju tas-sensibilita ta' Dun Karm huwa l-editorjal: *Lourdes u l-Għanja Maltija.* L-għażla tat-tajjeb mill-ħażin, is-sabiħ mill-ikreh, ma kenitx tqila għal Dun Karm. Għal dawk li huma idejat oriġinali Dun Karm ma kienx mill-

kbar. Hu kien kittieb klassiku li mexa fuq il-passi ta' dawk li ġew qablu u l-idejat tiegħu huma aktarx imnissla fl-awturi Latini, Taljani u awturi ekleżjastiċi. Imma billi dawn ħafna drabi huma oriġinali fil-letteratura Maltija, in-nuqqas ta' oriġinalità fil-ħsieb ma tnatx jidher. U avolja meta dan jidher ħadd ma jasal biex igħid li l-idejat ta' Dun Karm kienu komuni.

Dwar it-tieni punt, l-għarfa tal-Isien nistgħu ngħidu li Dun Karm kien jafu tajjeb l-ilsien li tagħtu ommu. Għażla ta' kliem fil-proża kellu daqs kemm kellu fil-poeżija. Meta niġu għall-grammatika wieħed isib xi ftit każi fejn Dun Karm ma jaqbilx f'kollox mar-regoli. Insibu raxxa ta' kliem bħal "l-ura", "l-koll", "dwejjak", "il-fuq", "iebsin", "tjieba"[1] ukoll "tqiq" flok "dqiq" mhux miktuba skond l-ortografija. F'xi każi rari s-sintassi hija mdakkra mit-Taljan. Eżempju: Fi *Il-Malti* Diċembru 27 p. 112 – "u ta' oħrajn kittieba tal-lum" flok "u ta' kittieba oħrajn tal-lum". Ġie wkoll li uża xi espressjoni li ma tantx iddoqq fil-Malti – "ma' tulek ja nhar" (*Inez u Emilja* p. 38) u "inkellê" flok "inkella" (Marzu 25 *Sengħa tal-Kitba*). Imma dawn huma ntietef li qajla jidhru fil-mixja tal-proża ta' Dun Karm. Għandna wkoll niftakru li Dun Karm kiteb 'l fuq minn kwart ta' seklu ilu meta l-Malti kien għadu ma ffurmax ruħu kif nafuh illum.

Meta niġu għat-tielet punt – kemm Dun Karm kellu ħila jħaddem ilsienna biex joħroġ x'kellu f'moħħu u f'qalbu – jkollna nammettu li Dun Karm irnexxa ferm. Il-ħsieb huwa dejjem ippreżentat ċar, ix-xebh, jew mirja kif isejjaħlu hu, dejjem f'loku u l-istil u r-ritmu jdoqqu ħelu fil-widna. Araw kif ippreżenta ħsieb – xebh ċar kliem magħżul ħafif u l-messaġġ jasal għand il-qarrej ċar u bla sforz ta' xejn.

"It-talb bħall-użin. Qiegħed pis ġo keffa u itfa' għabra dqiq[1] ġo l-oħra. Il-miżien ma jitħarrekx u hekk aktarx għal bosta drabi. Iżda fl-aħħar jasal il-ħin illi d-dqiq jegħleb u l-miżien jaqleb.

Hekk it-talb. Titlob darba u ma taqlax; titlob darb'oħra u tarġa' ma taqlax, u hekk għandu mnejn għal bosta drabi. Iżda fl-aħħar tiġi siegħa meta l-qawwa tat-talb tirbaħ u l-grazzja tinżel. (*Il-Malti* Diċembru 25)

Għalhekk ma nistgħux ngħidu li Dun Karm fil-proża ma qagħadx għar-regoli tal-kitba letterarja. Jekk hemm nuqqasijiet, dawn ma humiex fundamentali u x'aktarx li huma fejn ir-regola mhix stretta u għalhekk il-kritika fuq dawn tkun aktar suġġettiva milli oġġettiva. Għandi f'moħħi ż-żewġ każi fejn Dun Karm jista' jkun ikkritikat, kif ġie li kien, jiġifieri l-ewwel kemm Dun Karm qagħad għal grammatika Maltija u t-tieni jekk Dun Karm daħħalx poeżija fil-proża iktar milli messu daħħal.

Fuq il-grammatka naħseb li Dun Karm kellu sens ta' proporzjon, kien

[1] L-ura – Diċembru 30, l-koll – Settembru 35, dwejjak u il-fuq – Marzu 25, iebsin – Sunett Settembru 35, tjieba – Settembru 35 (iżda tieba f'*Inez u Emilja*).

jaf sa fejn tasal l-importanza tar-regola, kien jaf li l-għan ewlieni tal-kitba hu li bniedem iwassal lil bniedem ieħor messaġġ bla tbatija għall-wieħed u għall-ieħor. Naħseb li kien jifhem li waqt li għandna noqogħdu għar-regoli tal-grammatika għall-ġid ta' kulħadd ma għandniex insiru lsiera tar-regoli jew biex ma niksrux xi tikka minn xi regola ndallmu l-ħsieb jew innaqqsu mill-ħlewwa tal-proża.

Per eżempju, il-ħafna sentenzi bla verb fil-kitba ta' Dun Karm jistgħu jagħtu fastidju lil xi wħud. Hekk ukoll il-bidu ta' ħafna sentenzi u paragrafi b'konġunzjoni l-iktar bl-"U". L-editorjal ta' Ġunju tal-'35 ifakkrek fil-*Kotba Mqaddsa* – seba' paragrafi minn tletin bdiehom bl-"u". Imma l-qarrej ma jiddejjaqx u l-messaġġ jasal sħiħ u ċar. Il-verb fis-sentenza Maltija mhux meħtieġ daqs kemm hu f'ilsna oħra ta' nisel Latin, u meta ndaħħluh bla bżonn fil-Malti jdejjaq il-widna. "Il-Poeżija aqwa mill-proża" iddoqq iżjed minn "Il-poeżija hija aqwa mill-proża". Dun Karm donnu jisma' dak li jkun qed jikteb u ma kien iħalli xejn idejqu fil-ħoss tal-kitba tiegħu. Għalhekk hu kiteb "jekk dak id-*w*, dik il-*q*, dik iċ-*ċ* bit-tikka ...[2] (Sett 30). Kittieb tal-Malti safi kien jikteb: dik il-*w*, dik il-*q*, dik iċ-*ċ* biex ikun kitibhom kif nitgħallmuh fil-Malti flok il-ħoss Ingliż li uża Dun Karm. Imma b'daqshekk il-proża tal-Malti pur żgur ma kinitx tingħoġob daqs ta' Dun Karm.

Jekk Dun Karm daħħalx iżjed poeżija fil-proża tiegħu milli kien jixraq mhix ħaġa li wieħed jaqtagħha malajr. L-ewwelnett l-għażla bejn poeżija u proża mhix għażla ċara bħal dik bejn l-abjad mill-iswed. Il-proża u l-poeżija fihom ħafna elementi komuni, fit-tnejn jidħlu l-idejat u l-immaġinazzjonijiet u f'kull kitba letterarja, proża u poeżija, irid ikun hemm ritmu, ħlewwa u preċiżżjoni li jolqtu lill-qarrej.

Issa l-poeżija tagħfas iżjed fuq il-qalb u tistieden lill-qarrej jissieħeb ma' l-awtur fl-immaġinazzjoni tiegħu, imma b'daqshekk ma jfissirx li fil-proża dan ma għandu jiġri qatt. Jekk is-suġġett li ħa l-kittieb jiflaħ għal doża qawwija ta' poeżija biex jasal iktar malajr għand il-qarrej dan ma jfissirx li l-proża saret poeżija jew proża ħażina. Ma nafx kif wieħed jista' jikteb fuq l-imħabba mingħajr ma jdaħħal xi elementi poetiċi bħal ma għamel Dun Karm fl-editorjal ta' Marzu 1936 – *L-Imħabba, Dik Tħoll u Torbot*. Hekk ukoll għamel f'Diċembru ta' l-istess sena meta ried imiss il-qalb tal-membri tal-Għaqda b'kitba riflessiva f'egħluq sena oħra ta' xogħol għall-ilsien Malti. Fejn imbagħad il-poeżija ma kienx hemm lokha Dun Karm ma daħħalhiex. Il-kitba twila tiegħu *Is-Sengħa tal-Kitba* li dehret f'seba' puntati ma kenitx bl-iskop li tqajjem l-immaġinazzjoni u

[2] Ma naħsibx li Dun Karm kien qed jikkwota l-egħdewwa tal-Malti fil-ħoss, għax dawn x'aktarx kienu nies li jużaw pronunzja Taljana u mhux Ingliża.

l-entużjażmu. Għalhekk hawn Dun Karm ma daħħalx elementi ta' poeżija ħlief bħala eżempju biex ifisser lill-qarrej x'inhi poeżija.

Kull tant insibu xi frażi jew sentenzi fil-proża ta' Dun Karm li dehret ukoll f'xi poeżija minn tiegħu. Nagħti eżempju wieħed. F'Settembru tas-37 Dun Karm kiteb fuq Dun Mikiel Xerri u staqsa:

"Iżda għaliex la hu u anqas poeta ieħor ma ħaseb iċanfar lill-pajżani tiegħu li ħallew minsi għal kollox bniedem li fi żmenijiet oħra kienu jitkabbru bih Atene u Ruma?"

Fuq l-istess nota Dun Karm spiċċa s-sunett tiegħu *Dun Mikiel Xerri:*

"Għax tajfitna b'għamilek sfat mirquma
U għall-qawwa li wrejt quddiem l-egħdewwa
Kienu jitkabbru bik Atene u Ruma".

Meta wieħed jaqra l-biċċa proża u jkun diġà qara s-sunett dlonk igħid: din biċċa poeżija mis-sunett, u forsi f'qalbu jċanfar lil Dun Karm talli daħħal dil-biċċa. Iżda jekk ma jkun qatt qara s-sunett *Dun Mikiel Xerri,* dan żgur li ma jara xejn ħażin. U jekk nerġgħu naqraw il-biċċa proża u nifluha tajjeb ikollna naqblu li hi proża tajba, skond ir-regoli mingħajr element ta' poeżija. X'aktarx ukoll li nintebħu li l-ewwel ġudizzju ma kienx ħlief skerz tal-moħħ. Għax nafu lil Dun Karm bħala poeta naraw il-poeżija f'kull ma jikteb. Hekk malli nsemmu lir-Russi mill-ewwel tiġi f'moħħna l-ideja ta' Kommunisti. Jekk niltaqgħu ma' Skoċċiż li ma jtajjarx flusu iktar minn ħaddieħor dritt moħħna jagħmlu xħiħ.

Imma l-fama ta' Dun Karm bħala prożatur fil-Malti ma sofrietx biss mill-imperfezzjoni ta' moħħ il-bniedem fil-każ ta' l-element poetiku. Dun Karm kien l-ewwel u qabel kollox poeta. Għax laħaq l-ogħla liveli fil-poeżija, nħossu qalbna tinġibed jekk naraw li ma laħaqx dak l-għoli f'oqsma oħra. Id-difetti tiegħu fil-proża narawhom kbar għax għamilhom Dun Karm, il-merti narawhom żgħar għax ma jlaħħqux ma' dawk li kiseb fil-versi,

Fl-essay *Il-Kitba tal-Proża,* Ġuże Aquilina kiteb:

"M'hemmx bżonn li kull prożatur u kull poeta jilħaq il-quċċata li jilħquha biss il-ġganti tal-ġenju. Biżżejjed li l-prożatur u l-poeta jinqata' mill-art bħal għasfur fis-sema ikħal u jisseqqer fuq l-irjus tan-nies medhija bil-kummerċ u t-traffiku tal-ħajja. Imma min bil-versi jew bil-proża ma jinqatax mill-kotra u la jixraqlu l-isem ta' poeta u lanqas ta' prożatur."

Jiena naħseb li Dun Karm inqata' mill-folla mhux biss fil-poeżija imma wkoll fil-proża. Bil-versi tiegħu laħaq l-ogħla quċċata fil-Malti, bil-proża ta' *Inez u Emilja* u b'dak li kiteb fil-ħarġiet ta' *Il-Malti* hu laħaq quċċata oħra moħbija bejn il-kbar imma fl-istess ħin 'il fuq, 'il fuq mill-wileġ tal-kotra.